

УДК: 37.046.12 + 502.7

ББК: 74.200.507

Любомира Ілійчук

ТВОРИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРЕСИ ГАЛИЧИНИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ)

У статті зроблений аналіз дитячих художніх творів природничого характеру, надрукованих у пресі Галичини міжвоєнної доби; розкривається виховний потенціал даних творів, їх вплив на стимулювання природоохоронної діяльності молодших школярів.

Ключові слова: художня література, стимулювання, природоохоронна діяльність, молодші школярі, преса Галичини.

Відродження духовної культури українського народу, реформування системи освіти в контексті соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, неможливе без змін взаємовідносин людини і природи. Адже екологічна ситуація сьогодні практично залежить від поведінки й діяльності в природі кожної особистості й вимагає, насамперед, глибокої перебудови всього способу життя, і, відповідно, систем культури й освіти. Так, у проєкті Концепції екологічної освіти і виховання серед пріоритетних завдань формування екологічної культури особистості визначено розвиток її особистої відповідальності за стан навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки в природі, засвоєння ціннісних орієнтацій [8, с.4]. Таким чином, поряд із розширенням знань, формуванням відповідних переконань, почуттів і ставлення до процесів і явищ навколишньої дійсності, виробленням умінь і навичок екологічна освіта й виховання передбачають також засвоєння норм поведінки особистості в природі та здійснення природоохоронної діяльності в навколишньому природному середовищі.

Провідне місце у висвітленні педагогічного аспекту взаємодії суспільства і природи належить роботам А.Н.Захлебного, І.Д.Зверєва, Л.П.Печко, І.Т.Суравегіної, В.В.Червонецького. Значний внесок у вирішення проблем екологічної освіти, екологічної культури, екологічно зорієнтованої діяльності школярів зробили Г.П.Волошина, В.М.Назаренко, З.П.Плохій, Г.П.Пустовіт, Н.О.Пустовіт, Л.П.Салєєва, Т.І.Тарасова та ін. Автори зазначають, що провідне місце у формуванні екологічної культури особистості належить здійсненню діяльнісного підходу, який виявляється у формуванні мотивів, в оволодінні вміннями й навичками екологічної діяльності, нормами й правилами екологічної поведінки. У сучасних дослідженнях науковців і педагогів знайшли втілення проблеми взаємозв'язку пізнавальної і практичної діяльності в конкретному соціоприродному середовищі з проблемами охорони природи (М.М.Вересов, М.Б.Дуденко, І.В.Лебедь, М.Г.Стельмахович, С.І.Сявакко), природоохоронної діяльності учнів у зв'язку з вивченням природи рідного краю (П.В.Іванов),

Ілійчук Любомира. Твори художньої літератури як засіб стимулювання природоохоронної...

підготовки школярів до практичної діяльності з її охорони (М.С.Матрусов). Однак відсутні роботи, що висвітлювали б аналіз дитячих художніх творів, надрукованих у пресі Галичини міжвоєнної доби з проблем природоохоронної діяльності. Тому в статті розкривається виховний потенціал творів тогочасної художньої літератури для дітей, їх вплив на стимулювання природоохоронної діяльності молодших школярів галицького краю.

Відомо: твори художньої літератури – важливий засіб здійснення комплексного підходу до навчання й виховання молодших школярів. Адже призначення красного письменства – пробудити в дитини чисті, світлі емоції, розвинути творчу уяву, самостійність мислення, потяг до краси й добра. Саме тому, як зазначає А.Княжинський, “школа мусить не тільки при звичаїти учня до книжки, часопису чи журналу, але – що більше – мусить навчити його читати, чи – скажімо виразніше – “вчитати” увесь зміст книжки, часопису чи журналу...” [3, с.78].

Читаючи художні твори чи слухаючи їх, дитина з раннього віку прилучається до осягнення таємниць навколишнього світу, учиться вести спостереження за ним, робити свої власні відкриття. Таким чином, художні твори для дітей, а також “...книжки з окремих відділів знання треба брати до бібліотеки в певній пропорції так, щоб кожна ділянка заняла в цілому об'ємі своє правдиве місце, в залежності від свого впливу на розвиток людини, чи значіння для практичного життя” [1, с.159].

Особливе місце серед творів художньої літератури займають твори природничого характеру. Вони ознайомлюють дітей із законами розвитку природи, з життям рослин і тварин, прилучають до природоохоронних знань, що виходять за межі шкільної програми, сприяють формуванню світогляду, виробленню наукового погляду на світ, природу, ставлення до неї, впливають на формування природоохоронної культури молодших школярів, а отже, стимулюють їх природоохоронну діяльність як її складову. Тому, як зазначає Н.Дорошенко, “до відділу природознавства (наука про природу) треба добирати такі книжки, щоб читач самостійно міг ознайомитися з природою в широкому розумінні..., щоб міг пізнати її явища, закони. Такі книжки повинні бути з образками, в них повинні бути приклади й покази досвідів чи спостережень над тими явищами, яких не можна пізнати з самого опису...” [2, с.217].

Аналізуючи дитячу художню літературу природничого характеру, що була надрукована в пресі Галичини першої третини ХХ ст., знаходимо твори, які розширюють знання школярів про навколишнє природне середовище, виховують відповідальне й бережливе ставлення до природи. Так, на сторінках журналу “Наш приятель” в оповіданні “Як пташенята обідають” [6, с.24–26] невідомий автор ознайомлює дітей із тим, що “це, що пташинки з'їдають, то все головно хробачки та комашки, то люті вороги овочевих дерев та пожиточних

ростин. Вони під'їдають то коріння, то кору, то листя дерев та рослин і так нищать багато людської праці. Отже пташинки, зїдаючи комах та хробаків, роблять велику користь і добро господарству та й Вам усім, що любите гарненькі яблочка та всякі добрі овочі...". Як бачимо, автор оповідання не тільки озброює наймолодших читачів новими знаннями, але й підкреслює важливу роль, яку відіграють птахи в природі. І далі: "Деякі з птичок одлітають на зиму від нас у вирій, у теплі країни, бо їм у нас булоби зимно. Але є в нас і такі пташки – між ними воробці й ворони – що лишаються в нас на зиму... Та не лише зимно їм у зимі шкодить, але й голод...". Тут автор закликає: "Треба би Вам, дітоньки, віддячитися якимось тим вашим маленьким приятелям, що так помагають Вам весною, літом, осінню. Адже серденько Ваше і Бозя на небі хочуть, щоб Ви любили приятелів Ваших...". Дане оповідання пробуджує в дітей і любов до природи, зокрема до птахів, сприяє формуванню дбайливого ставлення до них, а також допомагає оволодіти окремими вміннями й навичками природоохоронної поведінки, зокрема, як учить автор твору: "...візьмете крушинок хлібця (тільки дрібненьких і не твердих, бо їх пташина не годна зїсти) та поставите це на дощичі чи папері за віконце, чи де на плотик... Не забувайте-ж про це ні днини одної". Закінчується оповідання закликком: "Будьте милосерні для своїх братиків, а Бозя полюбить Вас і дасть Вам багато-багато доброго в ... житті!". Таким чином, на прикладі даного твору, можемо говорити про те, що молодшим школярам створюють умови для оволодіння природоохоронними знаннями, засвоєнням норм і правил поведінки в природі, набуттям практичних умінь та навичок щодо охорони природного середовища не тільки в процесі навчання, гри, суспільно корисної праці, але й завдяки додатковому читанню художньої літератури природничого характеру.

Багато художніх творів у пресі Галичини ґрунтуються на різноманітних спостереженнях за природою в різні пори року: весною, улітку, восени та взимку. Так, вірш "Весна" сповнений радістю, захопленням від приходу весни, змилуванням красою природи:

*"...Щебечуть пташата, співають дівчата,
Граються маленькій діти,
Здається тихеньку пісеньку шепочуть
І цвіти, весняні цвіти..."* [6, с.63].

Наведені у вірші спостереження створюють умови для усвідомлення учнями основних закономірностей природи, осмислення її значення в житті людини. Водночас у ході спостережень молодші школярі переконуються в тому, що людина своєю господарською діяльністю здійснює великий вплив на навколишнє середовище.

Спостереження в природі сприяють також вихованню в молодших школярів любові й бережливого ставлення до неї, відчуття її краси, турботи про

неї, вивченню природних явищ та об'єктів. Адже "...оглядання облаків, цвітів, пливучої води, лету птиць і руху комах належить до найбільших приємностей дитини... З усіх творів природи потягають дитину найбільше цвіти. Дитина, що дивиться на цвіти з любовю і захопленням, має вже певне естетичне приготування. В тій цілі треба плекати годівлю цвітів, бо діти з великим захопленням посвячуються тій праці..." [4, с.20]. Так, у вірші "Під снігом" О.Сиротинська описує:

<i>"Віє метелиця, Крутиться, вертиться, Котиться полем у млі. Килимом-габою падає, стелиться Сніг по замерзлій землі.</i>	<i>Квіти торішні Зернятка ніжні Сипали там в осени, То ж їх прикривають килими сніжні, Щоб не померзли вони"</i> [6, с.32].
---	---

Отже, розкриваючи красу й велич рідної природи, художні твори виховують дітей, здатних цінувати та оберігати її. Вони сприяють збагаченню духовного світу підрастаючого покоління, допомагають прищеплювати риси людяності, заохочують творити добро.

У пресі Галичини міжвоєнного періоду знаходимо й твори повчального характеру, які спрямовані на формування бережливого й відповідального ставлення до природи. Так, в оповіданні "Недобрий Івас" [6, с.158] автор розповідає про хлопчика, який "...мучив комах та звірята: ловив мухи та хрущики та обдирав їм крилі, гонив за курми, гусьми, качками та бив їх багіжками...". Провчив хлопчика лошак, якого Івас "шарпнув за хвіст", а "лошак розсердився і вдарив Іваса копитом в ногу...". Як бачимо, автор закликає дітей не завдавати шкоди тваринам і на прикладі недоброго Іваса показує, що хлопчик зрозумів це тоді, коли йому було боляче, коли він лежав у ліжку й "пив гіркий лік". Саме "від того часу Івас не мучив більше ні звірят ні комах". Цим самим автор указує на те, що треба бережливо ставитись до природи, зокрема до тварин, оберігати їх, а не завдавати болю, а тим більше знищувати.

На сторінках журналу "Світ дитини" знаходимо й байку для наймолодших читачів "Старець і діти" [9, с.156]:

*"Раз хлопчики, сільські пустії
Воробчика зловили,
На нитку присилили
І нуж показувати штуки з ним свої..."*

Автор указує на жорстокість дітей, незнання ними того, яку користь приносить пташка, нерозуміння того, що вони причиняють їй біль. Однак, продовжуючи читати, дізнаємось про те, що дорогою ішов старець, який, побачивши жорстокість хлопців, купив у них пташку, а тоді випустив її на волю. Цей учинок старшого чоловіка і його звернення до дітей стали прикладом чуттєвої поведінки для учнів. Це передано такими словами:

*“...Стидились хлопці і було їм в серцю важко,
Бо так старець їм ще сказав:
Не треба пташці завдавати болю,
Бо й пташка любить волю”.*

Ці останні рядки вже своєю мудрістю, неповторністю закладають підвалини бережливого, дбайливого ставлення до природи, породжують неприйняття психології насильства над нею.

Для формування моральних якостей особистості важливе значення має виховання в молодших школярів дієвої любові до природи, що підтверджується корисними справами, піклуванням про охорону природи. Адже “дитина, що пізнає рідну природу..., повинна – керована шляхетною любов’ю – плекати в своїм серці й розумі бажання праці над піднесенням культури рідного краю...” [7, с.21]. Важливим у цьому сенсі є, наприклад, вірш Р.Завадович “Ранішні пташки” [9, с.299]:

*“Ще далеко до ранніх зорінь,
Ще хатинка окутана сном,
А в садку щось тихенько: цвірінь,
Мов “добрідень” мені під вікном.
Ах, добридень, цвірінькало мій,
Ти не спиш, хоч і ранній це час?..
...То ж прийми, мій ти друже, привіт
За солодкий твій досвітний спів!... ”*

Саме в таких художніх творах автор знаходить слова, які переконують дітей у тому, що любов до природи, до всього прекрасного на Землі починається з любові до пташки, квіточки, деревця та ін.

Твори художньої літератури природничого спрямування, які знаходимо в пресі Галичини міжвоєнного періоду, є цікавими й доступними для молодших школярів. І тут важливі не стільки наукові факти чи узагальнення, скільки ті думки й почуття, які можуть виникнути в читачів, їх морально-естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Таким є, наприклад, вірш С.Калинець “Мій садочок”:

<i>“...Пташки пісні щебечуть, Сад розвеселяють, Майські хрущики гудуть Пчолі мід збирають...”</i>	<i>Верби буйно розвилась, Скрізь кругом садочку, Виглядає мій сад мов Дівчина в віночку...”</i> [6, с.77].
---	--

На сторінках журналів “Світ дитини” й “Наш приятель” знаходимо й твори, автори яких змальовують не тільки любов дітей до природи, але і їх турботу про неї, бажання зберегти її. Так, у вірші “Хлопчина і воробець” читаємо [9, с.3]:

*“В зимі у великі морози
Воробчик під хату сідав,
Від зимна в очах він мав сльози
Й поживи надармо шукав...”.*

Вражають своєю теплотою слова хлопчика, його турбота про пташку, велике бажання допомогти їй:

*“...Сумний він – знає змерз на морозі.
До того голодний мабуть,
Я булки дам пташці небозі,
Най радість ввійде в її грудь”.*

На прикладі даного твору можемо говорити, що любов до природи породжує в молодших школярів бажання оберігати її, виховується бережливе й відповідальне ставлення до навколишнього середовища, завдяки чому в дітей виникає потреба в діяльності з охорони природи.

Зазначимо, що великий вплив на наймолодших читачів мають і художні твори, в яких автор закликає дітей оберігати рідну природу, охороняти її. Наприклад, у вірші Я.Вільшенко “Голодні птвички” автор закликає:

<i>“Дівчаточка, хлопчики Ні кришок, ні зерняток, Зернятка вкрив сніг, Бідні всі птвички,</i>	<i>Голодні горобчики, Бідні вже, мізерні так – Аж падуть у ніг! Сипте їм кришки!”</i> [6, с.100].
--	---

Отже, дитяча художня література природничого характеру створює умови закладати основи екологічної культури молодших школярів, формувати вміння та навички користування природними багатствами, здатність самостійно пізнавати закони природи, розуміти її значення для людини. Крім цього, любов до природи, до рідної землі може пробуджувати в дитини активного громадянина, патріота своєї Батьківщини. Так, у вірші Марійки Підгірянки “Що я люблю?” читаємо [9, с.70]:

<i>“...Люблю ту річку, що в даль плине, Бо ті груночки, ниви, ліси, Нивку, що хлібом кормить мене, Милі для мене, повні краси.</i>	<i>Студню, що з неї воду несу, Бо що тут вижу, що люблю я, Грудник, де білі вівці пасу. Се моя красна, рідна земля!”.</i>
--	---

Як бачимо, прищеплення любові до природи, високоморального ставлення до її багатств – це питання не лише естетичного та етичного збагачення особи, але й формування громадянськості, насамперед – патріотизму.

Цікавим є те, що в пресі Галичини міжвоєнного періоду знаходимо й вірші природничого характеру, написані самими дітьми. Наприклад, “стишок”, який прислав на сторінки журналу “Наш приятель” Юзьо Гичка (учень II кл.):

<i>“Літо приходить, Пташки співають</i>	<i>Діточки в полі Цвіти зривають.</i>
---	---

Сонічко ясне *А рільник оре,*
Світить і гріє *Пшеничку сіє...*" [6, с.93].

Дитина у вірші "Літо" звертає увагу не тільки на красу природи, спів пташок, але і, як зазначає І.Ющишин, "...переконається, що кожна людська праця важлива і корисна, що всяку працю треба цінувати..." [10, с.72].

Зазначимо, що спостереження в природі, милування її красою формують у молодших школярів екологічне мислення, а саме: уміння визначати, узагальнювати й оцінювати стан довкілля, розуміти моральну, духовну й естетичну цінність природи. Діти при цьому опановують різноманітні оцінки природи, учаться вважати природу не лише об'єктом використання, але й знайомляться з відповідними моральними нормами та гуманною поведінкою в межах загальнолюдських ціннісних орієнтирів щодо природи: добра, чуйності, благородства вчинків, співчуття, співпереживання. Прикладом може бути вірш "Осінь", написаний учнем III кл. Богданом Заячківським:

"Уже жовтіє лист дерев, *І сонечко не гріє так*
І відлітають вже пташки *Клеочуть бузьки і летять*
Стають зимніші дні. *Тепленько як в весні.*
З сумним щебетом в вирій, *В країну теплу мрій..."* [6, с.157].

У цілому аналіз дитячих часописів Галичини міжвоєнного періоду "Світ дитини" та "Наш приятель" засвідчує, що художні твори природничого спрямування сповнені натхнення, зігріті теплотою почуття, написані легкою мовою, вільною, грайливою, доступною наймолодшим читачам.

Узагалі на сторінках часописів "Світ дитини" та "Наш приятель" (1920–1935 рр.) було надруковано 30 художніх творів природничого характеру. Серед них: "Старець і діти", "Струмок і діти", "Хлопчина і воробець", "Що я люблю?", "Як пташенята обідають", "Калина", "У садочку", "Весна", "Літо", "Осінь", "Недобрий Івась", "Мій садочок", "Під снігом", "Надійшла весна", "Квіти", "Голодні пташки", "З весняним вітром", "Наші союзники", "Їжак", "Квітень", "Роси, роси, дощику", "Осіньню порою", "Жайворонок", "Ранішні пташки", "Великодня прогулянка", "Святий вечір у лісі", "Вже йде весна", "Гніздо", "Пригода в лісі", "Старі приятелі".

Зазначимо, що дані художні твори природничого характеру спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів дітей, оволодіння ними знаннями про рідну природу, виховання любові до неї, до Батьківщини, формування бережливого й відповідального ставлення до навколишнього природного середовища, а отже стимулювання природоохоронної діяльності молодших школярів.

Отже, виходячи із завдання визначення виховного потенціалу художніх творів для дітей, надрукованих у пресі Галичини міжвоєнної доби, для формування в них екологічної культури, можемо зробити висновок, що вони мали на меті:

- розширити знання підростаючого покоління про взаємозв'язок природи й суспільства;
- допомогти зрозуміти учням багатогранне значення природи для суспільства в цілому й кожної людини зокрема;
- виробити в дітей потребу в спілкуванні з природою;
- створити умови для оволодіння молодшими школярами нормами правильної поведінки в процесі взаємодії з нею;
- сформувані прагнення і вміння молодших школярів брати активну участь в охороні й покращенні навколишнього природного середовища.

Таким чином, твори художньої літератури природничого характеру, надруковані в пресі Галичини міжвоєнного періоду, були спрямовані на розширення знань дітей про явища й процеси навколишньої дійсності, виховання в них бережливого й відповідального ставлення до природи, стимулювання природоохоронної діяльності, що сприяло формуванню природоохоронної культури молодших школярів. Твори даного характеру не втратили своєї цінності й сьогодні, адже формування природоохоронної культури особистості є пріоритетним на сучасному етапі розвитку суспільства.

1. Дорошенко Н. Вибір і поповнювання книжок у читальняних бібліотеках // Життя і знання. – 1933. – Ч.5. – С.159.
2. Дорошенко Н. Про комплектування читальняних бібліотек // Життя і знання. – 1934. – Ч.7–8. – С.217–218.
3. Княжинський А. Доповняльна українська лектура у народній школі // Учительське слово. – 1939. – Ч.11. – С.77–80.
4. Куцій М. Естетичне виховання // Шлях виховання й навчання. – 1928. – Ч.1. – С.19–23.
5. Науковий доробок українських галицьких педагогів у галузі дидактики: Хрестоматія / Упоряд. Т.К.Завгородня. – Навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 232 с.
6. Наш приятель. – 1922. – С.24–26; 1923. – С.63; С.93; С.157; 1924. – С.77; С.158; 1926. – С.32; 1930 – С.100.
7. Програми (в народних школах третього ступеня для дітей української національності) // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Кн.1. – С.7–31.
8. Проект "Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в Україні" // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – №14. – С.2–18.
9. Світ дитини – 1920. – Ч.12. – С.156; 1921. – Ч.1. – С.3; Ч.8. – С.70; 1935. – Ч.10. – С.299.
10. Стуларик Б.М., Михайлишин Р.Р. Педагогічна концепція Івана Ющишина. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 88 с.
11. Ткачук Г.П. Формування екологічної культури учнів. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1988. – 32 с.

In the article the analysis of children's feature compositions about nature have made. This analysis devotes to compositions, which was published in Galychyna's press of the period between World War I and World War II. The rear power of these compositions and their bearing on the stimulation of schooler's nature protection activity is devoted.

Key words: fiction composition, stimulation, nature protection activity, younger schooler's, Galychyna press.